

ლერი თავაძე

მაგისტროსი ქაიან იბერიელი

ბიზანტიის იმპერიაში მოღვაწე ქართველ მაგისტროსებს შორის აუცილებლად გამოსაყოფია ქართული საისტორიო ნარატივით დღემდე უცნობი მაგისტროსი ქაიანი.¹ ამ პიროვნების შესახებ ბიზანტიური საბეჭდავიდან ვიგებთ, რომელიც კერძო კოლექციონერის, დიმიტრი თეოდორიდისის, კოლექციაშია დაცული, საინვენტარო № 171.²

მაგისტროსი ქაიან იბერის საბეჭდავი 2010 წელს გამოქვეყნდა ცნობილი ბიზანტინოლოგის, ჟან-კლოდ შენესა, და კოლექციის მეპატრონის, დიმიტრი თეოდორიდისის, თანავტორობით.³ აღნიშნული საბეჭდავი მანამდე გამოუქვეყნებელი იყო და მას ანალოგი არ მოეპოვება სხვა სიგილოგრაფიის ნიმუშებს შორის. ვიდრე აღნიშნული საბეჭდავის აღწერილობას შენესა და თეოდორიდისის მიხედვით:

საინვენტარო ნომერი 171.

აღწერა: დამღა საკმაოდ კარგად არის დასმული ცენტრში; საბეჭდავის ორივე მხარეზე არსებული მრავალი წერტილი მიანიშნებს მის გაცვეთაზე; შეიმჩნევა ხაზები, რომლებიც გრავიურაზე მიგვანიშნებს.

დიამეტრი: 20.

¹ აღნიშნული სტატია ეფუძნება 2015 წლის 13 ნოემბერს თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის ყოველწლიურ სამეცნიერო კონფერენციაზე წაკითხულ მოხსენებას სათაურით, „მაგისტროსი ქაიანი (იბერიელი) დიმიტრი თეოდორიდისის კოლექციაში დაცული საბეჭდავის მიხედვით“. უახლოეს მომავალში სტატია ქვეთავის სახით დაიბეჭდება ჩვენს მონოგრაფიაში, „მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში“.

² J.-C. Cheynet, D. Theodoridis. Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis: Les sceaux patronymiques. Paris. 2010, გვ. 102-103, №88.

³ J.-C. Cheynet, D. Theodoridis. Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis: Les sceaux patronymiques, გვ. 102-103.

გამოუცემელი.

შუბლი: ხაზოვან რკალში მოთავსებული წმინდა დემეტრეს გამოსახულება, საკმაოდ მკაცრი იერით, დგას და მარჯვენა ხელში შუბი უპყრია, ხოლო მარცხენაში – პატარა სამკუთხა ფარი. შემოსილია მანტიით და თავზე შეიმჩნევა შარავანდი. გამოსახულების ორივე მხარეს, შუბის მარცხნივ და ფარის მარჯვნივ, ვერტიკალურად შესრულებული საშუალო ზომის წარწერა: $\Theta|\Delta||M|I - \Gamma|P|O|C - \Theta \acute{\alpha}(\gamma\omicron\zeta) \Delta\mu\acute{\iota}\tau\rho\omicron\zeta$ (წმინდა დიმიტრი).

ზურგი: ხუთსტრიქონიანი ლევენდა, რომელსაც წინ ჯვარი აქვს დართული: $\dagger \text{KER}\Theta|\text{KAIANI}|\text{MAGICTP}|\text{TONIRH}|\text{PON} - \dagger \text{K}(\acute{\alpha}\rho\upsilon)\epsilon \beta(\omicron\eta)\theta(\epsilon\iota) \text{Ka}\acute{\iota}\alpha\upsilon\iota \mu\acute{\alpha}\gamma\iota\sigma\tau\rho(\omicron\nu) \tau\omicron\nu \text{I}\beta\eta\rho\omicron\nu$ († უფალო, შეიწყალე კაიანი, მაგისტროსი, იბერი).⁴

გამომცემლები აღნიშნულ საბედგავს XI საუკუნის მეორე ნახევრით ათარილებენ.⁵ დათარილება უფრო წარწერისა და სტილისტური ნიშნების მიხედვით ხდება, ვინაიდან, როგორც თავად გამომცემლები აღნიშნავენ, სახელი „კაიანი“ უცნობია სხვა მასალებით. მათივე შენიშვნით, სახელის პირველი ასო-ბგერის, “K”-ს, თავი ცოტა დაშვებულია, რის გამოც “R”-ს (ეს გრაფემა ბიზანტიურ სფრაგისტიკის ნიმუშებზე ბერძნულ „ბეტას“ შეესაბამება და იკითხება, როგორც „ვ“) ჰგავს და გვაგონებს კავკასიაში გავრცელებულ ვაანესის სახელს.⁶ აღნიშნული შენიშვნა არ უნდა იყოს მართებული, ვინაიდან თვით წიგნზე დართულ ფოტოასლშიც კარგად იკითხება ასო-ნიშანი “K”. ამასთან, „ვაანეს“-ში გამომცემლები, ალბათ, „ვაჰანს“ გულისხმობენ, რასაც საერთოდ ვერ ვამსგავსებთ საბეჭდავზე მოცემულ საკუთარ სახელს. ბეჭედზე დასმული საკუთარი სახელის პირველი ასო-ნიშანი, არასწორადაც რომ გადმოეცა ოსტატს ვაანეს/ვაჰან/ჰოვანესის, წაკითხვაში ხელისშემშლელ ფაქტორს წარმოადგენს სახელის მესამე ასო-ნიშანი, იოტა (I), რომელიც ალფასთან (A) კომბინაციაში (AI) ამ პერიოდში „ე“-დ იკითხება, შეიძლება მათი დამოუკიდებლად წაკითხვაც. ამ შემთხვევაში “AI” დამოუკიდებლად „აი“-დ უნდა იქნას წაკითხული, როგორც ეს კონინეს დიალექტისთვის არის დამახასიათებელი. ორივე შემთხვევაში იოტა ხელისშემშლელია ვაანეს/ვაჰან/ჰოვა-

⁴ J.-C. Cheynet, D. Theodoridis. Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis: Les sceaux patronymiques, გვ. 102.

⁵ J.-C. Cheynet, D. Theodoridis. Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis: Les sceaux patronymiques, გვ. 102.

⁶ J.-C. Cheynet, D. Theodoridis. Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis: Les sceaux patronymiques, გვ. 102.

ნესის წაკითხვაში. ამასთან, წარწერა გრაფიკულად იმდენად კარგად არის შესრულებული, რომ მის სისწორეში ეჭვის შეტანა რთულია.

ვფიქრობ, რომ სახელი ბერძნულად სწორად უნდა იყოს გადმოცემული და ის კორექტირებას არ საჭიროებს. მართალია – XI საუკუნეში მოღვაწე წარჩინებულ ქართველ ფეოდალთა შორის ამ სახელის მქონე პიროვნებას ვერც ჩვენ ვაფიქსირებთ, მაგრამ ეს ფაქტი არ გამორიცხავს სახელის რეალურობას. ქართულ წყაროებში ბევრი სახელია დაფიქსირებული, რომელსაც სხვა ნარატიულ წყაროებში ანალოგი არ ეძებნება. წარწერის სახელი ქართულად შეიძლება გადმოიცეს, როგორც კეანი, ქეანი, კაიანი, ან ქაიანი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში AI(აი), როგორც დიფტონგი „ე“ ხმოვნის სახით გამოითქმოდა, ჩვენ უპირატესობას მაინც ბოლო ვარიანტს – ქაიანს ვანიჭებთ. მიზეზი ის არის, რომ სწორედ ამ სახელს ვაფიქსირებთ ქართულ სინამდვილეში, რაც სპარსულიდან უნდა იყოს მიღებული.

„შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში (XVI-XVII სს.) დაფიქსირებულია სახელი ქაიანი. ქაიანის სახლი სპარსეთის სამეფოს დინასტიაა (შდრ. აქემენიანი), რომლის დამაარსებელი, „შაჰ-ნამეს“ მიხედვით, იყო მეფე ქაიანი. ამ დინასტიის წამომადგენელი და მემკვიდრეა „შაჰ-ნამეს“ ერთ-ერთი გმირი ფრიდონი. „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში სამეფო დინასტია, ქაიანი, სამეფოს მნიშვნელობითაც დამკვიდრდა, რის გამოც ხშირად იხმარება ისეთი ტერმინები, როგორიცაა: ქაიანური დროშა, ქაიანური სარტყელი, ქაიანური ლახტი, ქაიანური ქული და სხვა. „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში მოხსენიებულია ქაიან ხელმწიფის გვარის წარმომადგენლებიც, ანუ ქაიანური დინასტიის წევრები. მეტი თვალსაჩინოებისთვის ურიგო არ იქნება აღნიშნული მასალის მოხმობაც. მეფე ქაიანის გვარის შესახებ „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში ვკითხულობთ:

„ფაშოთან ქაიან კელმწიფისა ნაშობი გვარისა უფლისწული იყო“.⁷

„შაჰ-ნამეს“ მიხედვით, ქაიანი არა მხოლოდ მეფე, არამედ ძლიერი სამეფო დინასტიის დამაარსებელიცაა. ამ დინასტიის ერთ-ერთი წევრია ზემოხსენებული ფაშოთანიც. ფ. იუსტის მიხედვით, სახელი ავესტურ კავაია-ს უკავშირდება, რაც სამეფოს შთამომავლობას ნიშნავს. „კავი“ ამ შემთხვევაში მეფეს აღნიშნავს.⁸ ტერმინი „ქაიანი“ სახელის გარდა, ყველაფერი სამეფოს

⁷ შაჰ-ნამეს, ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III. გამოც. დავით კობიძემ. თბ. 1974, გვ. 555.

⁸ F. Justi, Iranische Namenbuch, 159; შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III, გვ. 645.

აღსანიშნავადაც დამკვიდრდა. „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში ვკითხულობთ:

„აწ დროშა ქიანური მისაგან გამოსულია...“⁹

„და აგრე წარმოვიდა ფრიდონ კელმწიფე ტახტოსან-გვირგვინოსანი და გამოიძღუანა ქიანური დროშა წინა“.¹⁰

„მოიკვდა ქიანური ქუდი და მძიმე რომ იაგუნდისა კუბო ჯდა, სამოცათას ღრაკანად დაფასებული იყო, ზოსროულისა ტანისამოსითა შეძოსა და კარგი აბჯარი და ოქროს აკაზმულობანი, ცხენი და სკვაცა დია საქონელი მისცა“.¹¹

„და ქიანურისა მძიმე ლახტისა ცემისაგან, ყოველთა თავადთა თავები ზურგად შეიქმნა და აღმასფერისა, მკვეთსა კლმისაგან მიწა სისკლისა ღელესა აღენდა“.¹²

„ქიანური სარტყელი წელთა შემოირტყა და ყველასა ზედან ბაბრაბიანი ჯაჭვი ჩაიკვა“.¹³

ამგვარად, სიტყვა „ქიანი“, ზოგადი, სამეფო მნიშვნელობით იხმარება, სამეფო დინასტიის გარდა, მას სამეფო დროშის, ლახტის, სარტყელის, ქუდის და სხვა მნიშვნელობებიც გააჩნია. თუმცა ამ შემთხვევაში მთავარი მაინც ის არის, რომ სამეფოს გვარის დამაარსებელი ხელმწიფე ქიანის პოპულარობა იმდენად დიდი ყოფილა, რომ მისი სახელი დინასტიის გარდა, ყველა სახის სამეფო აღკაზმულობასაც ამშვენებდა. ბუნებრივია, ამ სახელის გამოყენება „შაჰ-ნამეს“ პოპულარობასთან ერთად უფრო ხშირი უნდა გამხდარიყო, მათ შორის იქ, სადაც „შაჰ-ნამეს“ ნაწარმოებები ცნობილი და პოპულარულია. ერთ-ერთი ასეთი ქვეყანა, სადაც „შაჰ-ნამეს“ ადრევე ითარგმნა, საქართველოა. მართალია, შემორჩენილი ძეგლებიდან „შაჰ-ნამეს“ ქართულის ვერსიების ყველაზე ძველი ნაწყვეტები XV საუკუნით თარიღდება, მაგრამ, როგორც ფიქრობენ, მისი თარგმანი ჯერ კიდევ XII საუკუნეში უნდა არსებულიყო. ამ ნაწარმოებს ისტორიული წყაროების („ქართლის ცხოვრების“ ტექსტები) გარდა, იცნებდნენ XII საუკუნეების ქართველი მწერლებიც, მათ შორის: შოთა რუსთაველი, იოანე შავთელი, ჩახრუხაძე და სხვები.¹⁴

ამგვარად, როგორც ვადგენთ, ბიზანტიურ საბეჭდავზე მოხსენიებული

⁹ შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III, გვ. 115, სტ. 444, 1.

¹⁰ შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III, გვ. 204.

¹¹ შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III, გვ. 508.

¹² შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III, გვ. 604.

¹³ შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III, გვ. 604.

¹⁴ ქართული მწერლობა. ტ. I. თბ. 1984, გვ. 255.

KAIANI ქართულად „ქაიანი“-ს შეესაბამება და ეს სახელი ქართველებისთვის „შაჰ-ნამედან“ უნდა ყოფილიყო ცნობილი, შესაბამისად, ამ სპარსული ნაწარმოების გავლენით დამკვიდრებული ქართული ონომასტიკაში.

სამწუხაროდ, ქართული წყაროებიდან მაგისტროს ქაიან იბერის შესახებ სხვა ვერაფრის გარკვევა ვერ ხერხდება. ეს შესაძლოა იმითაც იყოს გამოწვეული, რომ ქაიან იბერი, ძირითადად, ბიზანტიაში იკეთებს კარიერას, რის გამოც ქართული საისტორიო ნარატივი მის შესახებ დუმს.

საბეჭდავის შუბლზე ასახული წმინდა დემეტრეს გამოსახულებიდან გამოძინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქაიანი სამხედრო მოღვაწე იყო, სხვა შემთხვევაში მფარველად მეომარი წმინდანი ოფიციალურ ინსიგნიაზე არ იქნებოდა აღბეჭდილი. სამხედრო სამსახურის შესაბამისად უნდა მიეღო ქაიანს მაგისტროსის ტიტულიც.

საბეჭდავის გამომცემლების მიხედვით, წმინდა დემეტრიოსის გამოსახვა შესაძლოა გრიგოლ ბაკურიანის დასავლეთის სხოლათა დომესტიკოსად დამტკიცებასთან იყო დაკავშირებული, რომელსაც ბალკანეთის არმიის ხელმძღვანელობა იმპერატორ ალექსი I კომნენოსის (1081-1118 წწ.) დროს ჩააბარეს.¹⁵

ვფიქრობ, რომ ქაიან მაგისტროსის გრიგოლ ბაკურიანისძესთან დაკავშირება არ უნდა იყოს საფუძველს მოკლებული. ქაიანი, საბეჭდავის მიხედვით, თავს იბერად მოიხსენიებს, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ მისი პატრონიმი ბიზანტიის იმპერიაში არაფრის მთქმელია. ეთნიკურობის ხასგასმა პატრიოტული ამბიციების გამოვლენასთან ერთად მისი იდენტობის ერთ-ერთი უმთავრესი მარკერია. უცხო გარემოში, ბიზანტიაში, ახლადჩამოსული ქართველი, რომელიც იქ აშკარად პირველი თაობის წარმომადგენელია, საკუთარ თავს ეროვნული ნიშნით გამოარჩევს. წინაპრების ბიზანტიაში დამკვიდრების შემთხვევაში საფიქრებელია, რომ წარწერაში პატრონიმსაც დააფიქსირებდა, მაგრამ ის საბეჭდავზე არ ჩანს.

XI საუკუნის ბიზანტიაში მოღვაწე ქართველებს მრავალი წინააღმდეგობის დაძლევა უხდებოდათ საკუთარი თავის დამკვიდრება. უცხო გარემოში ეროვნული ნიშნით გაერთიანება და ნაციონალური იდენტობის წინ წამოწევა მათთვის მნიშვნელოვანი იყო. ბიზანტიის იმპერიაში ძლიერი ქართული თემის შექმნა დავით III კურაპალატის სამფლობელოების ანექსიის შემდეგ

¹⁵ J.-C. Cheynet, D. Theodoridis. Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis: Les sceaux patronymiques, გვ. 103.

(1000 წ.) მესხეთიდან წამოსულმა ფეოდალებმა დაიწყეს. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი იყო ბაგრატ IV-ის სამწლიანი (1051-1054 წწ.) „სტუმრობა“ კონსტანტინოპოლში. ხოლო ქართული თემის სიძლიერის მწვერვალი, ალბათ, მართა-მარიამ ბაგრატიონის მოღვაწეობა უნდა ყოფილიყო, რომელთანაც დაახლოებული იყო ბიზანტიის იმდროინდელი ქართველობა გრიგოლ ბაკურიანის ძისა და მისი ოჯახის წევრების წინამძღოლობით. თავისი ეროვნული წარმომავლობით, მოღვაწეობის პერიოდით, სამხედრო სამსახურითა და მფარველი წმინდანის საბეჭდავზე გამოსახულებით გვაქვს საფუძველი იმისა, რომ მაგისტროსი ქაიან იბერი სწორედ მართა დედოფლის ირგვლივ მოღვაწე ქართველთა წრეს მივაკუთვნოთ.

ქაიანის მიერ მაგისტროსის ტიტულის მიღებასთან დაკავშირებით, სამწუხაროდ, არანაირი მონაცემები არ გავკაჩნია. აღნიშნულ ტიტულს ის, როგორც გამომცემლები მართებულად ფიქრობენ, XI საუკუნის მეორე ნახევარში ატარებდა.¹⁶ პრაქტიკულად გამოსარიცხია XII საუკუნის მეორე მეოთხედი, ვინაიდან ამ დროიდან მაგისტროსის ტიტული ფაქტობრივად აღარ გაიცემა. ალექსი I კომნენოსის (1081-1118 წწ.) დროს გამოყენებაში სხვა ბიზანტიური საკარისკაცო წოდებები შემოდის, მაგისტროსი კი ამოღებულია ხმარებიდან, ყოველ შემთხვევაში, ის ძალიან იშვიათად გაიცემა. ამდენად, ვფიქრობ, რომ ქაიანს მაგისტროსობა ალექსი I-ის მმართველობამდე უნდა მიეღო და ეტარებინა არაუგვიანეს XII საუკუნის დასაწყისისა.

ამრიგად, ქაიანის მაგისტროსობა მიახლოებით XI საუკუნის პირველი ნახევრითა და XII საუკუნის დასაწყისით უნდა განისაზღვროს, არაუგვიანეს ალექსი I კომნენოსის იმპერატორობისა.

¹⁶ J.-C. Cheynet, D. Theodoridis. Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis: Les sceaux patronymiques, გვ. 102-103.

სურ. 1

საბეჭდავის ფოტო გადმოღებულია ჟან-კლოდ შენესა და დიმიტრი თეოდორიდის თანაავტორობით შესრულებული წიგნიდან (იხ.: J.-C. Cheynet, D. Theodoridis. Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis: Les sceaux patronymiques. Paris. 2010, გვ. 102).

Leri Tavadze

MAGISTROS KAIAN IBERIAN

Summary

The Byzantine seals are numerous and some of them present valuable information about the Georgians who lived in Byzantium. One among those seals from the private collection of Dimitri Theodoridis was published in 2010. This is a unique sample and it has no analogy. The seal that was published by J.-C. Cheynet and D. Theodoridis bears the name of *Καίανι μάγιστρον* τὸν Ἰβήρον on the reverse of the seal. According to the above-mentioned authors it belongs to certain Georgian magistros unknown from historical source and his name resembles “Vaanes”. But the personal name on the seal has no analogies in other cases. They have dated the seal to the second half of the 11th century. Activities of Gregory Pakourianos in Balkans and popularity of St. Demetrios (depicted on the obverse of the seal) in the same area was also noticed.

In accordance with our investigation, the name that we see on the reverse of the seal has been found in the Georgian versions of “Shahnameh” (The Book of Kings). According to Shahnameh”, Kaian was the founder of the royal Persian dynasty and his name is very popular in this novel. In the Georgian versions of “Shahnameh” the name “Kaian” is frequently used to designate everything royal, as well as it is used as a personal name. Therefore it is obvious that “Kaiani” (ქაიანი) was the original name of the patron of the seal. The ethnonym “Iberian” on the seal means that he was a Georgian and presumably had no ancestors in Byzantium that is a reason why he omits the name of his father from the seal, who was unknown for the Byzantines unlike his place of origin. Hence he was the first generation from his Georgian noble family in Byzantium. Kaian arrived in Byzantine Empire and served there in the military service. Depiction of St. Demetrios in the military outfit leads us to this opinion. As a Georgian he must have been in the circle of Empress Martha-Maria Bagrationi and he bore the Byzantine court title of magistros. He held this title in the second half of the 11th century and in the beginning of the 12th century, not exceeding to the first quarter of the 12th century.